SJIF 2015 : 3.801
ISSN: 2348-3083
An International Peer Reviewed & Referred
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR
HUMANITY SCIENCE & ENGLISH LANGUAGE

समर्थ रामदास

महाजन

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना

'जगाच्या कल्याणा संताच्या विभूती'

महाराश्ट्र ही संतांची भूमी आहे या संतांच्या भूमीत समर्थ रामदास संत तुकाराम, संत ज्ञाने वर, चोखामेळा असे अनेक संत होऊन गेले. त्यातील एक संत म्हणजे समर्थ रामदास. या समर्थ रामदासांचे पुर्ण नाव नारायण सुर्याजीपंत ठोसर हे आहे. या समर्थ रामदासाचे वर्णन आपण करू तितके थोडेच आहे. त्यांचे कार्य हे अफाट आहे हे **17** व्या भातकातील एक आगळेवेगळे संत पुरूश होऊन गेले. त्यांच्या व्यक्तीमत्वात संत व समर्थ अ ाी दोन रूपे दिसतात. त्यांनी समाजाला परमार्थाची ि ाकवण तर दिलीच पण त्याचबरोबर त्यांनी प्रपंच विज्ञान भोवतालच्या परिस्थितीवरून ि ाकवण दिली आहे. वयाच्या **13** व्या वर्शीच त्यांनी गृहत्याग केला आणि जवळजवळ **12** वर्शे त्यांनी तप चर्या केली. महाराश्ट्रात अस्मानी सुलतानी संकटात पुर्णत: सापडला होता. या काळातील परिस्थिती अत्यंत बिकट असतानाही वैदिक धर्माचे पुर्नजीवन रामोपासनेच्या बळावर करणारा संप्रदाय रामदासांनी सुरू केला. "रामे रामदासी उपदे ाली" असा प्रत्यय श्रीरामानेच आपणाला उपदे ा दिला असे समर्थ रामदास सांगतात. या समर्थ रामदासांनी रामोपासनेच्या बळावर त्यांनी करूणाश्टके, श्रीमनाचे भलोक, दासबोध यांसारख्या ग्रंथांची रचना केली. समर्थ रामदासांचा दासबोध हा थोर ग्रंथराज म्हणून ओळखला जातो. या दासबोधाची सुरूवात त्यांनी मंगलाचरणाने केली आहे. "ग्रंथा नाम दासबोध" म्हणजे दासबोधामध्ये सर्व ग्रंथांचे सार आहे आणि या दासबोधाचे अध्यात्मिक कार्य डॉ. श्री. नानासाहेब विश्णू धर्माधिकारी यांनी चालू केले आहे. या ग्रंथामध्ये नेमके काय आहे हे त्यांनी सांगितले आहे.

उद्दिष्टे –

1 समर्थ रामदासानी लहान वयात केलेल्या तपश्चर्येचा घेतलेल्या अनुग्रहाचा थोडक्यात परिचय करून देणे.

2 समर्थ रामदासांच्या वाडमयाविशयी (दासबोध ग्रंथ) माहिती जाणून घेणे.

श्री समर्थ रामदास

महाराश्ट्राचे जे श्रेश्ठ संतपंचक आहेत त्याच समर्थ रामदास कालानुक्रमानुसार अखेरचे. "जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूती" हे संतवचन प्रसिध्द आहे. मात्र अभ्युद्य आणि नि:श्रेयस या दोहोंचीही प्राप्ती करून देणा-या धर्माचे परिपातन केल्याि ावाय मानवमात्राचे कल्याण होणार नाही, म्हणून धर्माला जेव्हा ग्लानी येते व अधर्म प्रबळ होतो तेव्हा धर्माचे यथार्थ स्वरूप प्रकट करून लोकांना धर्माचरणाची प्रेरणा देण्यासाठी ई वरी अवतार होतो. याचा अर्थ खळांची व्यंकटी सांडून त्यांच्यामध्ये सत्कर्मी रती वाढविणा-या साधुसंतांच्या भूमंडळी आविर्भाव होता. समर्थांच्या भाब्दात सांगायचे तर "धर्मस्थापनेचे नर। तो ई वरी अवतार। जाले आहेत पुढे होणार। देणे ई वराचे।। या संतांच्या मांदियाळीमध्ये समर्थ रामदास हे आपल्या वैि ाश्टयपुर्ण व्यक्तीमत्वाने उठून दिसतात. समर्थ रामदासांप्रमाणेच संत तुकाराम, नामदेव, एकनाथ, ज्ञाने वर हे देखील संत होऊन गेले. तुकाराम, नामदेव, एकनाथ यांनी प्रपंच करून परमार्थ साधला तर ज्ञाने वर आणि समर्थ रामदास यांनी प्रपंच न करता परमार्थ साधला. तरीदेखील त्यांनी केवळ परमार्थीक ि ाकवण न देता प्रपंचही नेटका कसा असावा हे ि ाकवले. त्यांनी "मुख्य ते हरिकथानिरूपण" च्या जोडीला "दुसरे ते राजकारण। तिसरे सावधपण। सर्व विशयी। चौथा अत्यंत साक्षेप।।" या सर्वांना आपल्या संप्रदायात स्थान दिले म्हणजेच "नि:श्रेयाच्या" जोडीला "अभ्यूदया" चाही विचार महत्वाचा मानून धर्माचे सर्वांगिण प्रबोधन केले. "ऐसा पाहिजे की राजा। कैपक्षी परमार्थी।" या भूमिकेवरून राजकारणाचाही विचार मांडला. अस्मानी सुलतानी आपत्तींनी त्रस्त झालेल्या आत्मविस्मृत समाजात श्रीरम व हनुमंत यांच्या रूपात भाक्ती युक्ती आणि भक्ती याची उपासना रूढ करून "भवाच्या भये काय भीतोस लंडी। धरी रे मना धीर धाकासी सांडी।" असा निर्भयतेचा उपदे ा केला आणि रामच्या दास्यातील सामर्थ्य प्रकट केले.

समर्थ रामदास किंवा रामदासस्वामी या विविध गौरव पुर्ण नावांनी ओळखल्या जाणा-या या संतश्रेश्ठाच पुर्ण नाव होत "नारायण सुर्याजीपंत ठोसर" त्याच्या मागील

पिढयात वं ापरंपरेने जांब गावच कुलकर्णीपद. रामदासाचे वडिल सुर्याजीपंत हे त्यांचे मुळ पुरूश कृश्णाजीपंत, यांच्यापासून बाविसावे कुटूंब प्रमुख होते. सुर्याजीपंत हे अति ाय धर्मप्रवण सात्विक वृत्तीचे कुलकर्णी होते. त्यांचा संबंध दिवस जपजाप्य, भजनपुजन यात जाई. सायंसंध्या उकरल्यास ते आपल कुलर्णीपणाच काम पाहायला जात मग मात्र रात्री उि ारापर्यंत ते कार्यमग्न असत. पण या सुर्याजीपंतांना विवाहानंतर बराच काळ अपत्य नव्हते. उि ारा का होईना त्यांना मुलगा झाला. म्हणजे निपुत्रिक जीवन त्यांच्या नि ाबी नव्हतं. त्यांच्या पत्नीच नाव राणूबाई होत. **1605** ला या दाम्पत्याला प्रथम पुत्र लाभ झाला. त्याच नाव गंगाधर प्रथेप्रमाणे पाचव्या वर्शी मुंज आणि सातव्या वर्शी लग्न झाले. त्यानंतर त्यांना म्हणजे सुर्याजीपंतांना दृश्टांत गंगाधर जेमतेम दिड वर्शाचा असताना झाला की, एका सत्पुरूशाच पितृत्व तुम्हाला यथावका ा लाभणार आहे. त्यांना श्रीरामचंद्राच द ानिही स्वप्नात झाल. ई वराची आता आपल्यावर थोर कृपा होणार, या जाणीवेने सुर्याजीपंत मनोमनी हरखून गेले पण त्याची वाच्यता त्यांनी केली नाही.

वि ोश म्हणजे भाके **1530** च्या चैत्र भाुध्द नवमीला श्रीरामनवमीच्या दिव ाी दुपारी बारा वाजता रामदास स्वामींचा जन्म झाला. सुर्यनारायण मस्तकी आला असताना जन्मलेल्या या मुलाच नांव सुर्याजीपंतांनी नारायण ठेवल. त्यांची वृत्ती विचाराप्रमाणे कृती करायची अ ाी होती. त्यानंतर त्यांच्या जन्मानंतर त्यांची सुध्दा वयाच्या पाचव्या वर्शी मुंज केली. वयाच्या **13** व्या वर्शी त्यांचे लग्न करण्याचे ठरले. परंतु " ाुभमंगल सावधान" ची गर्जना करताच आईला दिलेल्या भाब्दाप्रमाणेच ते अंतरपाट धरेपर्यंत थांबले. सावधान हा भाब्द ऐकून त्यांनी लग्नमंडपातून पलायन केले आणि थेट आले ते गोदाकीनारी. अ ाी त्यांची जन्मकहाणी व जन्मानंतरची कथा सांगितली जाते.

गोदाकिना-यावर आल्यावर नदीकिनारी स्म ाानात एक प्रेत जळत होते ते पाहिल्यावर त्यांच्या मनात ि ारलेली वैराग्याची ज्योत अधिकच प्रज्वलित झाली. आपल जीवन किती क्षणभंगूर आहे हे त्यांना जाणवल. प्रपंचात राहण्यापेक्षा परमार्थामार्गी लावणे अधिक श्रेयस्कर याचा त्यांना पुन्हा एकदा जणू साक्षात्कार झाला. म्हणून त्यांनी गोदावरीत उडी घेतली आणि पोहत पैलतीरावर पोचले. गोदावरीच्या काठाकाठान चालत नारायणान नाि ाक गाठल आणि पंचवटीत ते स्थानबध्द झाले. ते रामभक्त होते त्यामुळे वनवासी रामाच ज्या पंचवटीत वास्तव्य होत तिथ जाण त्यांच्या मनान घेतल असाव. ि ावाय

नाि ाक हे श्रीराम मंदिरासाठी प्रसिध्द तेव्हा नाि ाक हे त्यांच पहिल वास्तव्याच स्थळ होय. श्रीरामचंद्रांच द िन होईपर्यंत कठोर तप करायच हा त्यांचा नि चय पण तपोसाधनेसाठी नाि ाक सारख गजबजलेले ठिकाण त्यांना योग्य वाटल नाही. मग त्यांनी नाि ाकजवळील **2-3** नंदीनी नदी व गोदावरी नदीच्या मिर्णत जात होती अस दोन नद्यांचा संगम असलेले स्थळ तप चर्येकरता योग्य व पवित्र मानल जात हे रामदासांना ज्ञात होत. म्हणून त्यांनी टाकळीस निवास करण्याचा नि चय केला. गावापासून दुर पण संगमाजवळ असलेल्या एका गुंफेत राहण्याचे ठरवले व लगेच दुस-या दिवसापासून वयाच्या **12-13** वर्शाच्या असलेल्या नारायणान तप चर्येला प्रारंभ केला. तो दिवस भाके **1542** चा माघ भाुध्द सप्तमीचा होता. नारायणान त्यादिव ी **13** कोटी रामनामाचा संकल्प केला हे व्रत **12** वर्शे अखंड, श्रीरामचंद्रप्रभुच द िन होईपर्यंत चालवल. कुमारवयातून तारूण्याकडे झेपावणा-या त्या वयात नारायणाला हे सर्व सोडून पुन्हा माताबंधूंकडे जाव अस अनेकदा वाटल, म्हणूनच त्यान "अचपळ मन माझे नावरे आवरीता" असे उव्देगान म्हटल. त्यांना या वयात तप करणारा कुणीतरी वेडा म्हणून अनेकांनी संभावना केलेली, एकटेपणाचा भयंकर दु:ख वाटयाला आलेल अ ाा वेळी रघुनायकाला म्हणजे श्रीरामचंद्राला बुध्दी दे अ ी विनवीते

करू लागल.

"मन आवरेना की। वासना वावडे सदा।

कल्पना धावते सैरा। बुध्दी हे रघुनायका।।"

मला माझ मन आवरत नाही. वासना छळते, कल्पना सैरावैरा धावते यातून मुक्त होण्याची बुध्दी मला दे रामचंद्रा.

अखेर **12** वर्श तप चर्येची झाल्यानंतर एकाएकी त्यांच्या डोळयासमोर लखलखाट झाला. कोटी सुर्याचा प्रका ा पसरला. प्रत्यक्ष प्रभुरामचंद्रांनी नारायणाला द िन दिल. त्यांच्या जीवनाची सफलता झाली तपसाधनेची सांगता झाला. मागील पिढयांना मुक्तता लाभली. टाकळीला आलेल्या कोवळया चेह-याचा नारायण ठोसर दाढीमि ाांनी भरलेला रामदास झाला. नुसते रामदास नाही तर समर्थ रामदास झाल. म्हणजे एका स्त्रीला त्यांनी तिचा पिता दहनावर असताना सुध्दा तिला "अश्टपुत्र सौभाग्यवती भव" असा आि ार्वाद दिला. तेव्हा तिने विचारल की या जन्मीचा की पुढच्या जन्मीचा. श्रीरामचंद्राच स्मरण करून तिच्या पतीवर कमंडलूतील पाणी ि ांपडले आणि क्षणात तिचा पती जागा झाला. जमलेल्या

सर्व मंडळींनी त्यांच्या लीन होऊन त्यांना साश्टांग नमस्कार घातला आणि तिच्या पतीने त्यांना "आपण समर्थ आहात" असे म्हटले. तेव्हापासून रामदास समर्थ रामदास झाले. (माधव कानिटकर).

समर्थ रामदासांचा थोर ग्रंथराज- दासबोध

मना पाप संकल्प सोडोनी द्यावा। मना धर्मता निती सोडून नको हो। समर्थांनी आपल्या सर्वच वाङमयातून परमार्थाचाच बोध केला परंतु सामाजिक व राजकीय वास्तवतेचे भान ठेवून यासाठी त्यांचा "दासबोध" ग्रंथ प्रसिध्द आहे कारण त्यात अनेक विशयांचे सविस्तर विवेचन आहे. दासाने घेतलेल्या बोध या अर्थाने समर्थांचे सर्वच वाङमय दासबोध होय आणि हे वाङमय विविध व विपूल आहे.

समर्थ रामदासांचा लेखन प्रपंच फार मोठा आहे. दासबोध या ग्रंथाखेरीज मनाचे भलोक, करूणाश्टक, लघुकाव्य, अभंग, आरत्या, स्फुट रचना इत्यादी रचनांची संख्या मोठी आहे. **1649** च्या सुमारास चाफळ गावी श्रीरामाच्या मंदिराची उभारणी केली त्या मंदिराच्या स्थापनेनंतर चाफळ गावच्या ि ावथरघळीत रामदास मुक्कामाला गेले व तिथे त्यांनी भाके **1581** (इ. स. **1649**) मध्ये दासबोध हा ग्रंथ आपला ि ाश्य कल्याणस्वामी यांच्याकडून लिहून घेतला. मात्र हा ग्रंथ पुर्णपणे स्वतंत्र, स्वानुभवावर आधारलेला परमार्थाची ि ाकवण देणारा आहे अर्थात काहीजणांच्यामते दासबोध हा ग्रंथ काही सलग लिहीला नाही. त्याच्या रचनेतील विस्कळीतपणामुळे हे अनुमान काढले गेले. परंतु हा थोर ग्रंथराज आहे. याबाबत मतभेद नाही. **1649** मध्ये चाफळच्या राममंदिराची स्थापना झाली त्याच वर्शी ि ावाजी महाराजांनी तोरणा किल्ला घेऊन स्वराज्याच तोरण बांधल. तेव्हा रामनवमी उत्सवाला ि ावाजी महाराज आले तेव्हा तिथे दोघांची गाठ पडली आणि रामदासांच ि ाश्यत्व पत्कराव, त्यांना साहाय्य कराव अ ी प्रेरणा ि ावाजी महाराजांना झाली. त्यांच्या इच्छेप्रमाणे रामदासांनी त्यांना अनुग्रह दिला तेव्हा रामदासांच्या भेटीला ि ावाजी महाराज यांच्या भेटीला येऊन गेल्यावर त्यांनी त्यांच्या झोळीत एक चिठ्ठी टाकली त्यात त्यांनी लिहिले "हे राज्य आपणास अर्पण केल आहे" ती चिठ्ठी वाचल्यानंतर हसून ि ावाजी महाराजांना हसत ते म्हणाले, "आमच म्हणून हे राज्य तुम्ही चालवाव."

ग्रंथराज दासबोधातील पहिल्या द ाकाच्या पहिल्या समासात श्री समर्थांनी जणू दासबोधाची प्रस्तावनाच लिहीली आहे त्या श्री समर्थ म्हणतात.

"भगवद्वचनी अवि वासे। ऐसा कोण पतित असे।

भगवद्वाक्याविरहीत नसे। बोलणे येथीचे।।**1**।**1**।**21**।।

भगवद्गीतेला भगवद्वाक्य म्हणतात. दासबोध हे भगवद्गीतेचेच मुक्त भाश्य आहे. यातील दुसरा द ाक म्हणजे जणू भगवद्गीतेतील सोळाव्या अध्यायाचे स्वतंत्र विवरण आहे. दैवी संपत्ती आणि आसूरी संपत्ती यांचे विवेचन या दुस-या द ाकात समर्थांनी केले आहे. दुस-या द ाकातील दहा समासांपैकी पुढील पाच समास दैवी संपत्तीचे आहे.

1. उत्तम लक्षण **2**. भक्तीनिरूपण **3**. सत्वगुणलक्षण **4**. सद्विद्या निरूपण **5**. विरक्त लक्षण

तर पुढील पाच समास आसूरी संपत्तीचे आहेत.

1. मुर्ख लक्षण **2**. कुविद्या लक्षण **3**. रजोगुणलक्षण **4**.तमोगुण लक्षण **5**. पढतमुर्ख लक्षण.

भगद्तगीतेतील निवडक दैवी गुणांचा व राक्षसी दोशांचा विचार आहे. तर समर्थांचे मन पृथ:करणात्मक वा वि लेशणात्मक असल्याने भरपूर तप ील देणे वा पसारा मांडणे ही त्यांची खास लेखन ैली आहे म्हणून या द ाकात अ ा गुणदोशांची चर्चा समर्थ करतात.

"क्रिया पालटे तत्काळ" ही दासबोधाची फलश्रृती समर्थांनी आरंभीच सांगितली आहे. "अवगुण सोडीता जाती। उत्तमगुण अभ्यासीता येती। कुविद्या सांडूनि ि ाकता।   ाहाणे विद्या।" हे दासबोधाचे प्रधानसुत्र आहे. प्रयत्नाच्या सहाय्याने माणूस स्वत:च्या जीवनात हवा तसा बदल घडवून आणू   ाकतो. दुसरा द ाक हा माणसाच्या आध्यात्मिक जीवनाचा पाया आहे ती परमार्थिक जीवनाची पुर्व तयारी आहे. अध्यात्म ही दिसण्याची बाब नव्हे, ती असण्याची गोश्ट आहे. परमार्थ ही वृत्ती व्हावी लागते म्हणून समर्थांनी आपल्या तत्वज्ञानाला प्रारंभ करण्यापुर्वी लक्षणांचा द ाक लिहिला आहे. आत्मपरिक्षणासाठी हा द ाक फार महत्वाचा आहे. आत्मपरिक्षण, आत्मपरिवर्तन, आत्मनिवेदन हे तीन टप्पे दासबोधात दिलेले आहेत. आत्मपरिक्षण म्हणजे मी नेमका कसा आहे. आत्मपरिवर्तन म्हणजे दोशांचा त्याग करणे आणि गुणांची वृध्दी अपेक्षित असते याचे पर्यवसन आत्मनिवेदन यात होणार आहे.

समर्थ रामदासांच्या एकूण वीस द ाक आणि दोन े समासात क्रोध, मद, मत्सर, लोभ, सं ाय, चिंता, अभिमान, अहंकार यांचा मनुश्याचा त्याग करण्यास सांगितला आहे. या विकारांमुळे मनुश्याचा घात होतो. दया, क्षमा,   ाांती यांच्या साहाय्याने इतरांची मने जिंकता आली पाहिले. तसेच मनावर कसे नियंत्रण ठेवावे असे सांगितले आहे हे त्यांच्या खालील ओव्यांवरून दिसून येते.

मनाच्या तोडून वोढी। श्रवणी बैसावे आवडी।।
सावधपणे घडीने घडी। काळसार्थक करावा।।
दु चीत बैसलाची दिसे। परि तो असतची नसे।।
चंचल चक्री पडीले असे। मानस तयाचे।।

म्हणजे मनाची एकाग्रता वाढवायची असेल तर भटकणा-या मनाला आवर घालावा, वेळ वाया जाऊ देऊ नये आणि निश्ठापुर्वक, मन:पुर्वक श्रवणासाठी बैठक करावी. ज्या ग्रंथाचे आपण श्रवण करतो त्याचा अर्थ नीट समजावून घ्यावा. मन भरकटले तर परत एकाग्र करावे.

समर्थ रामदासांनी दासबोध या ग्रंथाचे लेखन फार मोठया प्रमाणात विस्तारित केले आहे. दासबोध या ग्रंथाचा व्यापक असा अर्थ आहे. श्री समर्थांनी या संपुर्ण ग्रंथाची मांडणी-जडण-घडण मुख्यत: श्रवणाच्या भक्कम पायावर केली आहे. म्हणून श्रवण म्हणजे काय हे समजावून घ्यायला पाहिजे फक्त ऐकणे म्हणजे श्रवणे नव्हे. मग जे केल्याने मनुश्याच्या अंतरंगात बदल होतो, क्रियेत पालट होतो, भक्ती-विरक्ती-प्रचिती प्राप्त होते, पतिताला पावन होण्याचे सामर्थ्य ज्यातून प्राप्त होते तेच श्रवण। म्हणूनच-

"श्रवणा ऐसे सार नाही। श्रवणा परते साधन नाही।।
श्रवण मननाचा उधार। निजध्यासे साक्षात्कार।
रोकडा मोक्षाचा उधार। बोलोची नये।।"

"श्रवणा भजनाचा आरंभ। श्रवण सर्वी सर्वारंभ।" म्हणजे श्रवण हाच परमार्थाचा प्राण आहे. परमार्थातून जर श्रवण वजा केले तर बाकी ुन्य राहील. पण तोच श्रवणात आला तर

"श्रवणे होय उत्तम गती। श्रवणे आतुडे ाांती।
श्रवणे पाविजे निवृत्ती। अचळपद।।

निष्कर्ष

समर्थ रामदास व त्यांचा थोर ग्रंथराज दासबोध हा शोधनिबंधासाठी विषय घेतला आहे. त्याचा अभ्यास केल्यावर असे दिसून आले की, त्यांनी समर्थ संप्रदायाची स्थापना केली. त्यांनी समाजातील तळागाळातील लोकांपर्यंत त्यांचे तत्वज्ञान सांगण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी आपल्या तत्वज्ञानाचा प्रचार व प्रसार संपुर्ण महाराष्ट्राभर केला व समाजातील तळागाळातील लोकांमध्ये जनजागृती करण्याचा प्रयत्न केला. अज्ञान, रूढी, परंपरा दुर करण्याचे त्यांनी प्रयत्न केले.

समर्थ रामदासांनी दासबोध हा ग्रंथ शिवथरघळीत आपल्या शिष्याकडून लिहून घेतला हा ग्रंथ पुर्वी **21** समासी होता. पण आता तो ग्रंथ **20** दशकात पाहायला मिळतो. दासबोधात **20** 'दशक आणि दोनशे समास आहेत. या प्रत्येक समासात मानवाने कसे वागावे, भक्ती कशी करावी, परमार्थ करत असताना संसार प्रपंच कसा करावा आणि संसार प्रपंच करून परमार्थ कसा साधावा हे त्यांनी या ग्रंथात सांगितले. आधी प्रपंच करावा नेटका। मग घ्यावे परमार्थ विवेका।।

दासबोधाच्या पहिल्या दषकातील पहिल्या समासात दासबोधाच्या ग्रंथाच्या श्रवणाची फलश्रृती दिलेली आहे. म्हणूनच त्यांनी

"जयाचा भावार्थ जैसा। तयासलाभ तैसा।" असे त्यांनी सांगितले आहे ज्याच्या त्याच्या भावनेने त्याला फळ मिळते.

संदर्भ ग्रंथ

1) माधव कानिटकर — *दैनंदिन दासबोध*
प्रकाशक ᐟ माधव कानिटकर
***1691** सदाशिव पेठ,पुणे **411030**.*
आवृत्ती पहिली — *विजयादशमी 1921 (19 ऑक्टोबर 1991)*
आवृत्ती दुसरी — ***1** जुलै **2001***
आवृत्ती तिसरी — ***1** जून **2004***

2)सुनिल चिंचोलकर — *दासबोधाचे मानसशास्त्र*
प्रकाशक ᐟ दिलीप महाजन
मोरया प्रकाशन,6,दिव्यकुंज सुदर्शननगर ,
आर 10 एम.आय.डी.सी.डोंबिवली (पूर्व)
***421 203**.*
आवृत्ती पहिली — *नोव्हेंबर **1993***
आवृत्ती आठवी — *मे **2010***

3)बोरकर अशोक उर्फ श्रीकृष्ण विद्याधर — *मना सज्जना*
प्रकाशक ᐟ विद्याधर श्रीकृष्ण बोरकर
पुष्पकमल बिल्डींग ,रस्ता क्र.सी,
*डहाणूकर कॉलनी,कोथरूड,पुणे **411 038***
प्रथमावृत्ती वर्ष — *अक्षय तृतीया **6** मे **2011***